

ПИТАННЯ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ В НОВІТНІХ МОВОЗНАВЧИХ ПРАКТИКАХ

Пачева В.М., к.філол.н.

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОЗМІНИ ЧИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті на прикладі групи запорізько-надазовських говірок досліджується словозміна кількісних числівників. Автор визначає центральні та периферійні форми числівників у граматичній системі, спираючись при цьому на діалектні тексти українських степових говірок Запорізького Надазов'я.

Ключові слова: говірка, числівник, граматична форма, словозміна.

Word alternation of quantitative numeral is investigated in the article on the example of the group Zaporozhje-over-Azov accent. The author denotes the central and in outlying forms of numerals in the grammar system, taking for the ground the dialect texts of the Ukrainian steppe accent of Zaporozhje-over-Azov.

The key words: accent, numeral, grammar form, word alternation inflection.

В статье на примере группы запорожско-надазовских говоров исследуется словоизменение количественных имен числительных. Автор определяет центральные и периферийные формы имен числительных в грамматической системе, основываясь при этом на диалектные тексты украинских степных говоров Запорожского Надазовья.

Ключевые слова: говор, имя числительное, грамматическая форма, словоизменение.

Актуальність запропонованої теми визначається потребою подальшого всебічного дослідження морфологічної системи української діалектної мови. Процеси формотворення відзначаються різноманітністю варіантів саме у говорах і є цінним матеріалом для граматики сучасної української літературної мови. Числівникова

словозміна у говорах, зокрема в степовому південно-східного наріччя, поки що вивчена недостатньо.

Серед основних завдань, які сьогодні стоять перед діалектологами, є з'ясування особливостей словозміни в окремих ще недосліджених говірках чи групах говірок. У цьому плані вивчення запорізько-надазовських говірок доповнює наші знання про багатство та різноманітність морфологічної системи української мови.

Формування числівника як окремої граматичної категорії належить до давніх часів. Числівник у літературній та діалектній українській мові є предметом пильної уваги мовознавців, цілий ряд робіт присвячено окремим питанням про числівники, серед яких найчастіше порушуються, місце числівника у системі частин мови та його морфологічна структура. Морфологічні ознаки числівників української мови детально охарактеризовані у фундаментальних дослідженнях: монографії "Числівники української мови" М.П. Івченка [11] та дисертації "Числівники української мови" К.Н. Мізіної [12]. Числівники на матеріалі окремих говорів української мови досліджували Н.П. Прилипка [18], [19], М.Й. Онишкевич [15], не залишилися поза увагою й особливості числівникової словозміни [9], словотвір числівників [13] та інші проблеми.

Сучасне мовознавство досить повно аналізує різні погляди граматистів на природу числівника і розглядає історію його формування, морфологічні та синтаксичні ознаки [1], [2], [3], [4], [5], [7], проте проблема частиномовного статусу числівника залишається основною. Отже, потреба глибшого вивчення цієї частини мови цілком обумовлена, оскільки недостатнє дослідження числівника на матеріалі українських діалектів засвідчуємо і ми. Так, нині особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини стали предметом наукового вивчення Н. Попович [17], словозміна кількісних числівників на прикладі української степової говірки межиріччя Дністра і Дунаю – М.С. Делюсто [8], історію вивчення іменної системи словозміни говірок української мови розглянуто Л. Гажуа-Котик [6]. Однак праць, спеціально присвячених числівникові саме на матеріалі українських запорізько-надазовських говірок, нами не виявлено.

Мета статті – виявити характерні риси числівникової словозміни в українських говірках Запорізького Надазов'я у порівнянні з відповідними рисами інших говорів південно-східного

наріччя української мови. За об'єкт дослідження взято граматичну систему українських запорізько-надазовських говірок, а за предмет – числівникову словозміну.

Матеріалом для вивчення проблеми послужили діалектні тексти, зібрані нами в українських селах південних районів Запорізької області: Бердянського (села Андріївка, Берестове, Дмитрівка, Карла Маркса, Миколаївка, Новотроїцьке, Успенівка), Приморського (Борисівка, Єлизаветівка, Єлїсїївка, Лозанівка, Новоолексїївка, Партизани), Приазовського (Бесїдївка, Володимирівка, Воскресенка, Ганноопанлінка, Горїхівка, Дмитрівка, Новокосянтинівка, Новомиколаївка, Олександрівка, Приморський Посад, Степанівка Перша), Мелітопольського (Вознесенка, Костянтинівка, Новомиколаївка) та Якимівського (Вовчанське, Давидівка, Охримівка, Шелюги). Респондентів умовно поділено на 4 вікові групи: молодшу (20–40 років), середню (40–60 років), старшу (60–80 років) та найстаршу (більше 80-ти років).

У сучасній українській літературній мові побутує погляд на числівники як на морфологічно своєрідний клас слів, в якому зберігається ще багато таких морфологічних рис, що свідчать про їх зв'язок з іменниками, прикметниками та займенниками. Формування єдиних граматичних ознак у числівника, передусім утворення єдиної системи відмінкових закінчень для більшості числівників, досить докладно описано в лінгвістичній літературі. Обмежені статтею, не будемо зупинятися на цьому питанні, однак зауважимо, що у визначенні типів парадигм словозміни числівників сучасної української літературної мови серед авторів граматики та підручників немає однастайності: названо різну їх кількість, зокрема 9 [3, с.149], 7 [7, с.138], 6 [20, с.389]. Але більшість граматистів, враховуючи різне походження окремих числівників, особливості їх морфологічної структури, називають у сучасній українській літературній мові 6 основних типів парадигм відмінювання числівників, неоднакових за кількістю лексем, що входять до їхнього складу: 1) парадигму числівника *один* (*одна, одно, одне, одні*); 2) парадигму числівників *два* (*дві, три, чотири*); 3) парадигму числівників *п'ять* – *двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*; 4) парадигму числівників *сорок, дев'яносто, сто*; 5) парадигму числівників *двісті* – *дев'ятсот*; 6) парадигму збірних числівників. Отже, всі невідмінювані лексеми на позначення кількості, а також

тисяча, мільйон, мільярд, нуль і словосполучення з числівниками не утворюють жодного типу парадигми відмінювання.

Парадигматична система кількісних числівників у досліджуваних говірках, як і в українській літературній мові, містить ряд часткових відмінкових парадигм, проте, як і в більшості українських говірок, тут вона дещо інша, адаптована до даної території. Українські запорізько-надазовські говірки зберігають архаїчні риси та засвідчують ряд новотворів у системі числівникової словозміни. Тут числівники мають чимало відмінностей як у фонетичному оформленні, так і в системі відмінювання.

Аналіз текстів на матеріалі запорізько-надазовських говірок засвідчує, що більшість із виявлених числівникових форм не відрізняється від уже відомих у інших степових говірках та в інших говорах південно-східного наріччя української мови, а деякі взагалі виявляють тотожність до літературних форм.

Числівникову систему обстежених говірок складають такі словоформи: кількісні, власне-кількісні, неозначено-кількісні, збірні, дробові та порядкові. За структурою кількісні числівники у говірках – прості, складні і складені.

У всіх запорізько-надазовських говірках словозміна кількісних числівників характеризується відсутністю часткової парадигми числа (окрім *один*), їм не властива категорія роду (окрім *один*, в Н.в., Зн.в. – *два*). Числівник *один* досить часто вживається в усіх запорізько-надазовських говірках, напр.: [у ¹мени було ¹знач'ит' ¹три ¹брати / і **одна** сист'ра] / [от дир'жали ї по ¹ч'етви^{ро} ¹кониї / ї по ¹троїє / ї по **одному**] / [д'їч'ат у ¹мени ¹три / а син **один**] / [так ми дв'ї ¹пориїї ¹їтр'ох там поїїмо / а **одну** ¹пориїїу ¹мам'ї ни^есем] / [**один** у'ч'оч':ик із двох ¹сол] / [ран'ше йа та'кого ї ни.знаў / шоб **одна** ¹ди'тина була] / [сист'ра у'мерла / **одна** он'їраї'їа / дру'га].

Цей числівник має таку парадигму в обстежених говірках: *однина*, ч.р.: Н.в. – Ø, Р.в. – *-ого*, Д.в. – *-ому*, Зн.в. – Ø, О.в. – *-им*, М.в. – *-ому*, *-ім (-ом)*; с.р.: М.в. – *-ім (-ом)*; ж.р.: Н.в. – *-а*, Р.в. – *-ійейі, -ойі (-ої)*, Зн.в. – *-у*, М.в. – *-її (-ої)*. *Множина*: Н.в. – *-і*, Р.в. – *-їх (-их)*, Зн.в. – *-і*. У Р.в. однини жіночого роду в текстах цей числівник представлений з флексіями *-ійейі / -ойі*, а чоловічого роду – *-ого*, як і в літературній мові, проте у говірках с.Воскресенки та с.Дмитрівки Бердянського району, с.Новомиколаївки Приазовського району, с.Шелюги Якимівського району спостерігаються відмінності як у фонетичному оформленні числівника *один*, так і у флексіях Р.в.: -

*ійейі / -ойі / -ої / -аго: [ад'нойі / адні'йейі / ад'ної / адна'го]. У текстах зафіксовано випадки неузгодження числівника *один* з іменником у числі та відмінності у фонетичному його оформленні: [ни бу'ло / тут бу'у ад'дин 'шелух / поч'е му о'но назі'вайі'ца 'шелух' / пото'му шо тут бу'ла по'сатка / ад'ні 'шелуг / кус'тарники / шо кар'зини в'йажут' із йіх]. Зауважимо, що в заснуванні цих населених пунктів основну роль відіграли переселенці з Воронежської губернії [16]. Очевидно, що такі фонетичні варіанти числівника тут підтримуються впливом російської мови.*

М.в. чоловічого та середнього родів числівника *один* засвідчуємо з варіантними флексіями *-ому / -ім* в усіх говірках та *-ом* у говірках, що сформувалися за участю переселенців із Росії: [...*у ад'ном* йа плат'ку і двух аш ка'синках / бо гала'ва 'мокра]. Форми Р.в. множини виступають із флексією *-іх*, як і у прикметників м'якої групи. Взагалі у говірках словозміна числівника *один* уподібнюється до словозмінної системи прикметника (спільні відмінкові флексії).

Досить часто числівник *один* в усіх запорізько-надазовських говірках прономіналізується, напр.: [і ў'сі ў ад'ном ("тому самому") к'лас'і ми у'ч'илис'а] / [ни ад'но'го ("жодного") ба'л'нишого ў 'мени ни насту'пило / во] / [а од'ного ("того") у'бито з'ромом] / [а йа ў йіх од'на ("сама")бу'ла] / [о'це од'ного ("того") жи'нили] / [а од'на ("якась") ска'зала 'дамоч'ка] / [а 'мама бу'ла од'на ("сама")] / [а од'на ("та") ў'роді йак / виход'на] / [і'ме бу'ла од'на ("якась")] / [...к'ласу н'і од'ного ("жодного")...] / [си'нок од'дин ("сам") у'мени...] / [...з од'н'йу ("тією")ни'в'істкойу...].

Як бачимо, в обстежених говірках відмінкові форми числівника *один* ще не втратили своєрідності: по-перше, цьому могли сприяти особливості фонетики воронезьких говірок, що взяли участь у формуванні на новій території окремих запорізько-надазовських говірок; по-друге, їх могла викликати дія граматичної аналогії. Відповідно маємо різну фонетичну структуру числівника *один* та його різні граматичні варіанти.

Парадигма числівників *два, три, чотири* за характером флексій відмінна від парадигми числівника *один*. У називному та знахідному відмінках числівника *два* спостерігається збереження залишків чоловічого і жіночого роду, які в інших відмінках, як правило, зникають: *два стільці*, але *дві хати*. Словозміну числівника *два* майже в усіх запорізько-надазовських говірках характеризують наступні флексії: ч.р. Н.в. – *-а*, Р.в. – *-ох (-ух)*, Д.в. – *-ом (-ум)*, Зн.в. –

-а, М.в. – -ох (-ух); ж.р. Н.в. – -і (-'е), Зн.в. – -і(-'е). У текстах він представлений у більшості говірок переважно такими формами Н.в. / Зн.в., як і в літературній мові, напр.: [сви¹наркойу два¹года робила на с¹винах / а тоді на тил¹атах робила] / [дв'і сви¹нарки ўсі¹да д'іжурили / по дв'і д'іжурили] / [три д'іу¹чат і два б¹рати було ў мени] / [по два с¹ни жи¹нили і ўм'іст'і жи¹ли] / [два¹ голода пирижи¹ла / а ти^епер с¹ноч'ка похоро¹нила / у¹нуч'ка похоро¹нила] / [два ч'а¹са должні ми / за два ч'а¹са шис¹нац':ат¹ ко¹роў здо¹ійт¹ру¹ками] / [дв'і ко¹рови і т'олоч'ка] / [нада два¹м'іс¹ац'а ро¹бит¹] / [а у нас тут по од¹ному / по два у¹ч'ини¹ка ў к¹лас'і] / [ше дв'і сист¹ри / ў нас було / да].

Однак у говірках с. Борисівки та с. Лозанівки Приморського р-ну, с. Володимирівки Приазовського р-ну, с. Воскресенки та с. Дмитрівки Бердянського району, с. Новомиколаївки Приазовського району, с. Шелюги Якимівського району спостерігаються певні особливості: у родовому – місцевому відмінках функціонують форми, як з основою дво-(<дъво-), так і з основою дву-(<дъву-) паралельно, напр.: [дво(у)х бич'коў] / [на дво(у)х но^агax] / [да дво(у)х дн'ей]. А в решті говірок форми з основою дву- вживаються рідко. Як відомо, в українських говорах ці форми є менш поширеними, ніж з основою дво- і виявляються вкрапленнями на території, головним чином, північного та південно-східного наріч.

Числівник три має флексії: Н.в. – -и, Р.в. – -ох, Зн.в. – -и. Числівник чотири зафіксовано з флексіями: Н.в. – -і (-и), Р.в. – -ох, Зн.в. – -і(-и), М.в. – -ох. У текстах ці числівники представлені переважно формами Н.в. / Зн.в., напр.: [а три х¹лопц'і ў їх було / о-о-о] / [три було гони¹мо п¹сти] / [ч'і¹тир'і ч'іт'в'орки] / [а ч'і¹тир'і г¹ода була д¹ома / ни пра¹ц'у¹вала] / [ч'о¹тир'і к¹ласа конч'ила і ўс'о] / [три н'і¹тир'і ч'и п¹ят' ч'ала¹в'ік у д¹ругий клас і так да ч'ати¹р'ох к¹лас'іу] / [пидйоми було у ч'і¹тир'і ч'а¹са] / [нас було аж ч'о¹тири] / [по м'іс¹ац'у ч'і¹тир'і там п¹овара] / [у нас три д'іу¹чат було] / [йа у ч'і¹тир'і г¹ода ос¹тала¹ сир¹отойу] / [нас було аж ч'о¹тир'і ни¹в'істки / ну / і ўже поод':і¹л¹алис'а].

Числівник чотири у Н.в. утворює фонетичні варіанти ч'о¹тир'і / ч'і¹тир'і / ч'о¹тири, які переважно характерні говіркам (с. Берестове, с. Борисівка, с. Воскресенка, с. Дмитрівка Бердянського р-ну, с. Єлисіївка, с. Костянтинівка, с. Карла Маркса, с. Лозанівка, с. Мордвинівка, с. Новокостянтинівка, с. Новомиколаївка Приазовського р-ну, с. Новотроїцьке, с. Партизани, с. Приморський

Посад), а *ч'атири* – говіркам, у формуванні яких значну роль відіграли переселенці із Росії.

Числівники *п'ять – дев'ять* представлено у текстах із такими флексіями: у Н.в. – Ø, у Зн.в.– Ø та у Р.в. – Ø, *-и (-і)*, у М.в. – *-и (-і)*. Н.в. привертає увагу фонетичним оформленням цих числівників, а у Р.в. вони, як і у переважній більшості українських говірок, мають флексії *-и (-і)*, напр.: [*нас ш'іст'і ч'олов'ік і ни було*] / [*п'ят' ч'и шест' м'іс'ац'іу добаўлаў*] / [*нас с'ем' д'іт'ей було / д'воје ўмерло*] / [*деўят' штук д'іт'ей / а так п'ят'*] / [*ч'ітур'і / п'ят' у нейі ў табл'і*] / [*вос'ім год ми'ні було / от*] / [*од'на ш'кола була / хо'диў йа до с'ім'і класоў*] / [*сім'і клас'іу конч'ила / п'ятого класу тут ни було*] / [*із п'ятого ї нач'ала / то'ді до с'іми клас'іу*] / [*ў вос'ем' ут'ра пр'іх'ажу на ра'боту / поуб'іраіу там / пома'гу ф'ел'дшеру*] / [*з д'іс'ят'і лет' / дев'ят'*]. У Р.в., Д.в. та М.в. зафіксовано варіанти: *ш'іс'ти, ш'іс'т'і*, у З.в. – *шист'* (лише у говірці с.Карла Маркса), *вас'ми* (у названих вище говірках, у формуванні яких значну роль відіграли переселенці із Росії). Кількісні числівники *п'ять – дев'ять* у запорізько-надазовських говірках у Н.в. – З.в. також утворюють різні співіснуючі фонетичні варіанти.

Числівники *десять – тридцять* та (*на – дцять*) спостерігаються у говірках переважно із Ø флексією та *-и*: Н.в. – Ø; Р.в. – Ø / *-и*; Зн.в. – Ø; М.в. – *-и*: [*дв'інац':ат' штук д'іт'ей було*] / [*ч'отирнадц'ат' год проро'била ў од'ном пом'ішч'ен'іі*] / [*об'ід з д'іс'атойі і до од'инац':ати / да*] / [*було љ по т'ридц'ат' ч'олов'ік*] / [*і до два'дц'ати год гу'дали знач'іт'*] / [*перва он'ірац'іа була (до) т'риц'ат' год*] / [*ў ч'ітурнац':ат' рок'іу йа за'к'інч'ила вос'ім клас'іу*] / [*ўже п'ят' год'іу зарп'лати ни ло'л'уч'айі'м*] / [*муки по т'риц':ат' к'ілограм там / по дес'ат' к'ілограм / так було і по двац':ат'*].

У Н.в. числівників на *-дцять* також виступають різноманітні фонетичні варіанти форм: *ад'інац':ат'*, *дв'інац':ат'* (у говірках із "аканням") – *дв'інац':ат'*, *ч'ітурнац':ат'*, *п'ят'нац':ат'* – *п'ім'нац':ат'* – *п'іт'нац':ат'*, *ш'іс'нац':ат'* – *ш'іш'нац':ат'* – *ш'іш'нац':ат'* (Борисівка, Володимирівка, Миколаївка, Новомиколаївка Приазовського р-ну, Новокостянтинівка, Новотроїцьке) – *двац':ат'* (у говірках із "аканням"). У текстах зустрічаємо: [*це п'ят'нац':ат' год було ўже / ш'іш'нац':ат' год / ч'ітурнац':ат'*]. Ці варіанти відмінкових форм числівників у запорізько-надазовських говірках спостерігаються у паралельному

вжитку до літературних. Для Р.в., Д.в., З.в. і М.в. характерними є форми із флексіями *-i (-u)*, напр.: *дв'інац':ам'і(u) – n'ім'нац':ам'і(u)*. У текстах спостерігаємо: [*a n'а том до дв'інац':ам'і і да'мої*] (у говірках із "аканням"), а у решті обстежених говірок при повільному темпі мовлення виступають числівники *дв'інац'ат – двадц'ат*.

Числівники на *-десят (n'ятдесят – вісімдесят)* у запорізько-надазовських говірках мають флексії: у Н.в. – Ø; у Р.в. – Ø / *-i (-u)*; у Д.в. *-i (-u)*; у Зн.в. – Ø та М.в. *-i (-u)*, напр.: [*і ў нас 'около n'ід'іс'а'тти за'канч'увало*] / [*то'д'і ў д'іс'атих к'ласах нас за'к'інч'увало 'маїже n'ій'іс'ат ч'оло'в'ік*] / [*ў 'мени сп'іч'і'ал'но флаш'к'іў n'ій'іс'ат 'метр'іў по'шт'і*] / [*ну / 'поки ў 'первій клас хо'дили / то там 'маїже було ш'іс'д'іс'ат*] / [*і ў нас 'около n'ід'іс'а'тти за'канч'увало*] / [*ни до'жит' до ш'іс'т'ид'іс'а'тти ч'оти'р'ох год ч'о'тирнац':ам' д'н'ей*]. Числівникові словоформи *с'ем'іс'а'т'і – в'ас'ім'д'іс'а'тти* (Р.в., Д.в., М.в.) спостерігаємо у говірках із "аканням". Відмінкові форми О.в. цих числівників у текстах не зустрічаємо. Різні фонетичні варіанти також зберігаються і в непрямих відмінках, а у Н.в. утворюються варіанти в усіх обстежених говірках, напр.: *n'ій'іс'ат – ш'ій'іс'ат – с'ем'іс'ат – в'ос'ім'іс'ат* тощо; *ш'ий'іс'ат* (у Мик.), *ш'ий'іс'ат* (лише у Лоз., Мик., Новотр.), *n'ід'іс'ат – ш'ід'іс'ат – с'ем'іс'ат – в'ос'ім'іс'ат* та *n'ід'іс'ат* (у Парт.), а *с'ем'іс'ат – в'ос'ім'іс'ат* (у Андр., Берест., Єлис., Кост, Карла Маркса, Лоз., Мик.).

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* у говірках характеризують наступні флексії: Н.в. – Ø; Р.в. – *-а*; Зн.в. – Ø; О.в. – *-а (-ома)*. Форми Д.в. і М.в. цих числівників у текстах не виявлено, напр.: [*та йї' у'же д'іу'й'а'носто / д'іу'й'а'носто з 'лиш'ім о'це й'ак тої*] / [*з о'й'й'а'носта кол'хозн'ікоў ни_роб'лу й'а о'дин*] / [*а 'n'енс'ійі зара'ботаў n'ій'іс'ат n'ат' руб'л'ей і 'сорок ка'п'ейек*] / [*д'іу'й'а'носто год йї'*] / [*от га'род у 'мени / 'сорок 'сотих га'рода / па'ка й'а...*] [*то'д'і_ж ў с'іло пр'ий'іж: ай'і'ш / 'бат'ко / с'коко зар'обиў / д'в'ест'і n'ід'іс'ат / д'в'ест'і т'риц'ат / а там сто*]. Кількісні числівники *сорок, дев'яносто, сто* у текстах функціонують переважно у формі Н.в. (Зн.в.), а форма Р.в. поширена менше. Числівник *сорок* у Р.в. у говірках спостерігається з флексією *-а*, напр.: [*до соро'ка год бо'л'іла*], а в О.в. – з флексією *-а (-ома)*: [*п'ирит соро'кома св'а'тими / 'св'ато це / у 'церкв'і 'сорок св'а'тих / ну / соро'ка св'а'тими / шоб / ну / 'прави'ца / у'с'о...*]. Форма О.в. числівника *сорок* із флексією *-а* більше поширена у запорізько-надазовських говірках, ніж із флексією *-ома*. Як і в інших степових

говірках, зокрема межиріччя Дністра і Дунаю [8], цей морфологічний новотвір спостерігаємо також зрідка, але у паралельному вжитку (*сороко¹ма / соро²ка*), виявляємо й інші новотвори цього числівника, зокрема *сорок¹ма* (у текстах це єдиний випадок фіксації такої форми О.в. даного числівника, а за опитуванням – 5): [*сорок¹ма* ¹дн¹ами ни об'їйдиса / ¹нада ше ¹п'ї¹года і год ¹справит¹]. Такі форми О.в. діалектологи пояснюють дією формальної синтагматичної індукції та відзначають ускладнення відмінкової парадигми кількісних числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*, спричинене граматичною аналогією [8], [14].

У обстежених говірках фонетичні варіанти має лише числівник *дев'яносто*, напр.: *д'ї¹йа¹носто* – *д'ів'а¹носто* – *ди¹в'а¹носто* – *де¹ї¹йа¹носто*, *д'ев'а¹носто*.

Словозміна числівників на позначення сотень *двісті* – *дев'ятсот* у запорізько-надазовських говірках відбувається здебільшого за зразком парадигми іменників чоловічого роду на твердий приголосний у Д.в., О.в. і М.в. множини (відмінюються обидві частини). Числівники цієї парадигми у аналізованих текстах спостерігаються у формах: Н.в. – *-і / Ø*, Р.в. – *Ø*, Зн.в. – *-а / Ø*. Д.в., О.в. та М.в. числівників у текстах не виявляються взагалі, а у відповідях на запитання вони виступають такими, як і в літературній мові.

Лише певні говірки відзначаються окремими фонетичними відмінностями в їх оформленні, напр.: *д'в'ест'і*, *ч'і¹тур'іста* (Бор., Дм.Б., Парт., Новокоств., Пр.Пос.), *п'ам'сот* (Берест., Лоз.) – *п'ім'сот*, *вос'ім'сот* (Новокоств., Парт.), *д'ї¹йам'сот* – *ди¹ї¹йам'сот*, *д'ів'ам'сот* (Кост, Парт.). У текстах фонетичні варіанти таких числівників виступають здебільшого у складних одиницях (а не у складених, компонентами яких можуть бути дані числівники), напр.: [*да / та* ¹тут ні¹ма д'і¹теї¹ / ¹шо там / по **д'в'іст'і** ч'оло¹в'ік¹] / [**д'в'ест'і** з'рив'ін' ¹тона ¹та¹го / ¹зир'на / а на ¹т'іх ¹с'олах на ¹тоні **д'в'ест'і** да¹ли] / [¹самі¹ в'і¹ликі¹ ї¹ ра¹йоні¹ дом ку¹л¹тури по м'і¹стам / **ш'і¹с'от** **ш'ї¹ї¹с'ат** м'ест у ¹н¹ому з¹нач'ит¹].

Серед власне-кількісних числівників іменникового походження у говірках зафіксовано фонетичний варіант лексеми *тисяча* – *тишич'а*, яка входить у складені числівникові одиниці та змінюється як іменники І відміни, що й засвідчують тексти: *Одн.*: Н.в. – *-а(-у)*, Р.в. – *-і (-а)*, Зн.в. – *-а(-у)*; *Мн.* Р.в. – *Ø*, напр.: [*призи¹ваўс'а* ¹п'ерво¹го с'інт'абр'а **тишич'у** **д'ї¹йам'сот** **п'ї¹ї¹с'ат** **д'ї¹йа¹того** ¹года] / [*по д'в'і*

'тис'ач'і ў нас кур'ч'ат о'це с су'сіткоюу / ми йїх ви'рошч'ували] / [шч'е м'її па'койнїї д'ед буў жи'виї та 'каже / от да'ваї ба'л'шої дом 'куп'їм / он с'тоїт т'риц':ам' п'ам' 'тис'ач'] / [наро'диў'са йа ў 'тис'ач'а д'їў'ям'сот д'вац':ам' т'рет'ому 'роц'ї] / [ч'їба'ном / ў кол'хозї / нас о'вец' с'їм'нац':ам' год / нї од'ну 'тис'ач'у к'їломитроў с'ход'їў п'їш'ком] / ['бат'ко буў трахто'ристом / ро'біў с 'тис'ач'а д'їў'ям'сот ч'о'тирнац':а'того 'году]. У текстах зафіксовано 1 випадок уживання порядкового числівника з компонентом "тисяча" у формі М.в. з флексією –ому: [йа на стан'ку ро'била на двох'тис'ач'ному].

У запорізько-надазовських говірках також представлені складені кількісні числівники, які виступають як у прямих, так і в непрямих відмінках. Під час їх функціонування у непрямих відмінках змінюються або обидва слова, або лише останнє, напр.: [а 'брали йї'жипри'зиўно / за од'ин раз / де'с' сто д'вац':ам' / сто п'їат'нац':ам' ч'оло'в'їк] / [душ до 'триста п'їд'їс'д'н'ї приї'шло].

Запорізько-надазовським говіркам, як і іншим говорам української мови, характерне функціонування збірних числівників від двох до десяти. У текстах їх репрезентовано формами двоє – троє, що, як відомо, утворені від відповідних коренів кількісних числівників за допомогою форманта -ой- (<*-oj-) і флексії –е, та четверо – восьмеро, словотворчим формантом яких є колишній суфікс -ер (<*-er/- -or-) [19]. Досить часто спостерігаються й парні збірні числівники обидва (<оба + д'ва) і об'їе (<оба + *-oj- + е), відмінювання яких за умови наголошеності першого складу в обстежених говірках відбувається за зразком 'об'їх – 'об'їм – об'їма – на 'об'їх, напр.: [ї о'це ж на вої'н'ї о'бойе по'гибли / о'це о'так] / [а'бох йїх ни бу'ло ше та'д'ї].

У текстах збірні числівники від двох до десяти виступають частіше у формі Н.в., поєднуючись переважно з іменниками, що позначають істот, напр: [ў 'мени д'воїе д'ї'теї от 'первого 'мужа] / [д'ї'теї 'мене ни бу'ло йак 'ч'етви'ро / п'ї'ятви'ро / а т'ройе це ў'же з'нач'їт' бу'ло] / [от дир'жали ї по 'ч'етви'ро конїї / ї по т'ройе / ї по од'ному].

Система відмінкових форм збірних числівників у обстежених говірках представлена наступними флексіями: у Н.в. – -е(-о), Р.в. – -ох, Зн.в. – -е(-о). Форми Д.в., О.в. та М.в. цих числівників у аналізованих текстах не виявлені (але в матеріалах опитувань за запитальником у непрямих відмінках спостерігаємо значно більше

відмінкових форм: дво(у)х – дво(у)м – дво^{ма}, тр^о(и)м – тр^о(и)х – тр^ома).

Як і іншим степовим, запорізько-надазовським говіркам також характерне уживання збірного числівника у Н.в. у функції складеного підмета ("троє їх було", "двоє нас було"), до якого належить і займенник. Це одна із синтаксичних загальноговіркових рис, що зафіксована ще В.П. Дроздовським [10]. У зафіксованих нами текстах зазначена функціональна особливість збірних числівників також спостерігається: [д^{во}є у^{мер}ло у^{же} / а д^{во}є с^і ма^{лі} і^дома бу^{ли}] / [тих п^йати^{ро} бу^{ло} од^цого у^{же} ба^тка] / [а то^{ді} їх д^{во}є ро^{ди}ло^са] / [шч^{ас} т^іки нас ос^тало^с тр^оє].

Зафіксовано випадки вживання кількісних числівників у значенні збірних: [у нас с^ем ("семеро") д^іте^й бу^{ло}] / [о^{це} од^{но}го жи^вили / шо йа / а ше два ("двоє") у^йх ок^{ро}ми бу^{ло}] / [нас бу^{ло} ш^ести^{ро} д^іте^й же о^{це} / три ("троє") д^іч^{ат} і три х^{ло}п^{ці} / ну це ж зо м^{но}юу]. Такий факт фіксується дослідниками і в інших українських говірках і пояснюється хитанням щодо вибору відповідної числівникової форми і нечіткістю значенневої інтерпретації кількісних та збірних лексем діалектоносіями [8]. Дослідження літературної мови також підтверджують, що формально збірні числівники стають додатковим засобом вираження власне-кількості [5, с.160].

У текстах зустрічаються збірні числівники *четверо* – *п'ятеро* у складі власне-кількісних на означення десятків з одиницями: [к^ласи ви^лик^{'і} бу^{ли} / у нас бу^{ло} ... / два п^ер^вих / по с^{орок} ч^ет^ви^{ро} / по с^{орок} п^йати^{ро} д^іте^й / о-о-о]. Як відомо, вираження кількості в збірному вигляді за допомогою числівників третього десятка та числівників наступних розрядів практикується дуже рідко, здебільшого в розмовній мові або в мові художніх творів [4, с.147]. Цей факт засвідчують і запорізько-надазовські говірки.

У групі неозначено-кількісних числівників, що спостерігаються у говірках, привертає увагу і числівник "несколько" (літ. *кілька* або *декілька*), який керує формою Н.в. однини або Р.в. множини, напр.: [прош^{ло} н^{ескол}ко в^{ур}ем^{ія}] / [н^{ескол}ко д^не^й іш^{ли} ми]. У текстах цей числівник зафіксовано лише формі Н.в. однини, що вказує на його незмінюваність.

Серед неозначено-кількісних числівників у обстежених говірках спостерігаються також і незмінювані лексеми *багато* – *мало*, які поширені тут однаково. Засвідчено єдине похідне слово від

лексемі *багато*, утворене за допомогою суфіксального морфа *-еньк* (*бага/тен/ко*), напр.: [*нас бага/тен/ко пройш/ло бу/ло/д'їч'ам*].

Дробові числівники представлені в говірці словами і словосполученнями, як і в літературній українській мові та багатьох її говорах. У аналізованих текстах виступають сполучення "кількісний числівник + іменник +прийменник + елемент *половина*", останній компонент якого іменник, що вживається у формі О.в. однини: [*три с поло/винойу /тишч'ї отда/ли / за шо*] / [*п'ам' с поло/виной дн'ей іш/ли ми то/да*]. Як відомо, іменник *половина* виражає семантику для позначення частин від цілого, що й зафіксовано у говірках: [*да / поло/вина /плач'е / а поло/вина /скач'е*] / [*с поло/вина лудей ни н'їшла*]. Як бачимо, *половина* вживається ще й у Р.в. у формі Н.в., щоправда, таке функціонування цього іменника спостерігається значно рідше.

Дробовий числівник *півтора* характеризується змінюваністю (але не в усіх обстежених говірках, переважно в "акаючих"), про це свідчить його фіксація й у позиції: *палта/рах – палта/рам – палта/ра – на палта/рах*, напр.: [*на палта/рах г'їк/тарих паса/дили / а ни/ч'ого ни росте о/це*]. Особливо в говірці Дмитрівки Бердянського р-ну та Новомиколаївки вживаються ці відмінкові форми. А числівник *півтори* тут не спостерігається.

У переважній більшості запорізько-надазовських говірок числівники *пів* (<*роль) та *пол*, як і в літературній українській мові, є незмінюваними і фонетично зростаються з іменником. Однак у говірках із наявним "аканням" відзначаємо варіантність цих числівникових форм. Найуживанішими у обстежених говірках, як і в інших говорах української мови, є сполучення слів *пів-*, *пол-* з Р.в. однини іменника, напр.: [*полд'на йа ни /їїла о/це у/же ни/ч'ого / пі/ноч'ї ни бу/ло / а на /утро при/шоу*].

Отже, аналіз системи словозміни числівників у діалектних текстах запорізько-надазовських говірок свідчить про непросту їх парадигматичну будову порівняно з літературною мовою та деякими її говорами. Їм характерна варіативність числівникових форм, спричинена різними факторами, зокрема особливостями формування запорізько-надазовських говірок (фонетика воронезьких говірок вплинула на значну кількість варіантів, що вирізняються фонетичним оформленням та підтримуються впливом російської мови саме у с. Воскресенці, с. Дмитрівці Бердянського району, с. Новомиколаївці Приазовського району, с. Шелюги Якимівського району). З одного

боку, утворення різноманітних варіантів відмінкових форм числівників у обстежених говірках характеризується високим ступенем вияву, посиленням варіативності, що відбувається через тяжіння до паралелізму говіркових форм із літературними та накладання форм, які збереглися від матірних говірок (на їх основі сформувалася запорізько-надазовська група). А з іншого боку, у своїй структурі обстежена група говірок має ряд рис, що засвідчують тенденцію до втрати відмінювання в окремих випадках і підтверджуються фіксацією числівникових лексем переважно у формах Н.в., Зн.в. Заміна форм Р.в. формами Н.в. у запорізько-надазовських говірках нерегулярна, мають місце й окремі випадки відсутності реалізації числівникових форм у мовленні діалектоносіїв.

Як засвідчують проаналізовані тексти, у говірках продовжують вживатися архаїзми та інновації.

Опис лише числівникової словозміни, що є важливим компонентом граматичної системи запорізько-надазовських говірок, на матеріалі проаналізованих текстів не дає достатньо підстав, щоб зробити висновки про граматичну будову та систему досліджених говірок. Але вивчення граматики числівника й інших українських говірок та сучасної української літературної мови спонукають зробити припущення щодо складної системи його словозміни порівняно з іншими частинами мови, певних відмінностей, що спостерігаються між різними говірками чи їх групами в діалектній мові. Подальше вивчення числівника, його морфологічних та синтаксичних ознак у запорізько-надазовській групі говірок розширить знання про граматику числівника української мови.

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська, Г.К. Щербатюк. — 1980. — 241 с.

2. Баранник Д.Х. Морфологічні особливості числівників / Д.Х. Баранник // Українська мова і література в школі. — 1966. — № 6. — С. 15-19.

3. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : Підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.

4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. — К. : Наукова думка, 1988. — 256 с.

5. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. — К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. — 400 с.

6. Гажук-Котик Л. До історії вивчення іменної системи словозміни говірок української мови / Л. Гажук-Котик // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 428-429 : Слов'янська філологія. — Чернівці : Рута, 2008. — С. 73-78.
7. Горпинич В.О. Українська морфологія: навчальний посібник / В.О. Горпинич. — Дніпропетровськ, ДНУ, 2002. — 350 с.
8. Делюсто М.С. Реалізація словозміни кількісних числівників у діалектному тексті / М.С. Делюсто // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики та лексикології української мови : зб. наук. праць. — К., 2009. — Вип. 5. — С. 142—146.
9. Дзендзелівський Й.О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й.О. Дзендзелівський // Діалектологічний збірник.— Ужгород : Наукові записки Ужгородського університету. — Вип. 1. — Т. 14, 1955. — С. 7-80.
10. Дроздовський В.П. Південнобессарабські українські говірки / В.П. Дроздовський // Праці X республіканської діалектологічної наради. — К. : Наукова думка, 1961. — С. 132-156.
11. Івченко М.П. Числівники української мови / М.П. Івченко. — К. : КДУ, 1955. — 144 с.
12. Мизина К.Н. Числительные украинского языка : автореф. дисс... канд. филол. наук : 10661 / К.Н. Мизина ; Днепрпетровский гос. ун-т. — Днепрпетровск, 1968. — 20 с.
13. Німчук В.В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках / В.В. Німчук // Діалектологічний бюлетень. — Вип. 8. — 1961. — С. 44-56.
14. Омельченко З.Л. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины : автореф. дисс. ...канд. филол. наук / З.Л. Омельченко. — Ужгород, 1985. — 25 с.
15. Онишкевич М.Й. Категорія роду і числа числівників два-чотири в західній частині говірів української мови / М.Й. Онишкевич // Праці XII Республ. Діалекто лог. наради. — К. : Наукова думка, 1971. — С. 252 -262.
16. Пачева В.М. Переселення українців та росіян до Таврійської губернії на рубежі 50–60-х років XIX ст. / В.М. Пачева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко. Історія. — Бердянськ, 2000. — С. 120-124.
17. Попович Н. Особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини / Н. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Випуск 428-429. — 2008. — С. 125-130.
18. Прилипко Н.П. Дробові числівники в українських говорах / Н.П. Прилипко // Дослідження з української мови. — К. : Наук. думка, 1991. — С. 47-60.

19. Прилипка Н.П. Збірні числівники в українських говорах / Н.П. Прилипка // Проблеми сучасної ареалогії. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 192-199.

20. Сучасна українська літературна мова : Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; За ред. А.П. Грищенка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Вища школа, 1997. — 493 с.

Сопачова О.В., студ.

ДІАЛЕКТИЗМ У СИСТЕМІ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ БУКОВИНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА ТА МАРІЇ МАТІОС)

У статті зроблено спробу компаративного лінгвістичного аналізу текстів Ю. Федьковича та М. Матіос з метою визначення функції діалектизмів, а саме елементу південно-західного діалекту, у творчості буковинських письменників. Увага акцентується на зміні ролі діалектизму з урахуванням діахронічного критерію.

Ключові слова: діалектизм, літературний текст, мовно-виражальний засіб, ідіостиль.

An attempt of making a comparative analysis of texts by J. Fedkovych and M. Matios is made in the article to detect the function of dialecticisms, exactly the elements of southwestern dialect, in the creativity of Bukovina writers. The attention is paid for the change of dialecticism's role in concediration of diachronical criterion.

Key words: dialecticism, literary text, stylistic means, idiomatic style.

В статье сделано попытку компаративного лингвистического анализа текстов Ю. Федьковича и М. Матиос с целью определения функции диалектизма, а именно элемента юго-западного диалекта, в творчестве буковинских писателей. Внимание акцентируется на изменении роли диалектизма с учетом диахронического критерия.

Ключевые слова: диалектизм, литературный текст, языковое выразительное средство, идиостиль.